

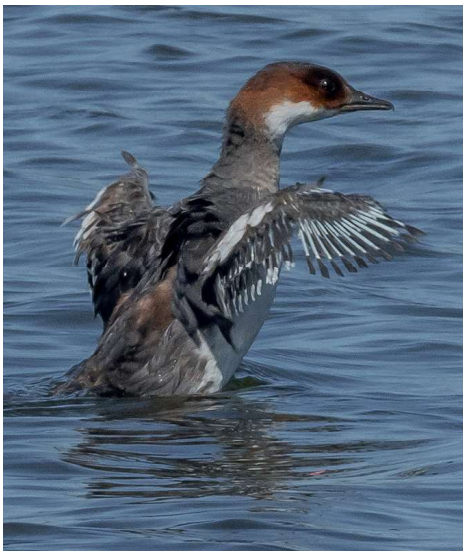
Nonnetje op het Vogelmeer

Het mysterie van de Bagijn

Getuige enkele losse waarnemingen rond en op het Vogelmeer in juni en juli zwierf ze daar al een tijdje rond voordat ze er op 19 juli 2024 haar domicilie koos voor de komende maanden. Deze keuze was belangrijk aangezien er een belangrijke gebeurtenis op het programma stond, de vervanging van haar oude kleed door een nieuw, inclusief de vleugelpennen waardoor zij enkele weken niet zou kunnen vliegen. De locatie hiervoor moest voldoende beschutting en voedsel te bieden hebben. Rond 1 augustus verliest ze haar vliegvermogen en op 12 augustus zijn de nieuwe vleugelpennen goed zichtbaar (afb. 1). Gezien haar verenkleed, veel wit aan de verranden en een zwarte vlek bij het oog dat nog niet doorloopt tot aan de snavel, is zij dan nog een onvolwassen vogel, uit het ei gekropen in 2023.

■ Sjek Venhuis

En zij, zij is een Nonnetje (*Mergellus albellus*), maar ze ziet er niet als zodanig uit. Haar naam heeft ze te danken aan de andere sekse die wel voldoet aan de beschrijving van het habijt van een non, een kleurstelling

Afb. 1 **VROUW NONNETJE** op het Vogelmeer, 12 augustus 2024. Foto: Sjek Venhuis

in zwart-wit. Er bestaan meer diersoorten die non of nonnetje genoemd worden en ook die zijn overwegend zwart-wit, zoals de Nonvlinder (nachtvlinder), de Nonnetjeszwamot, de Nonduif en niet te vergeten de Vliegende Non uit de Amerikaanse komediserie uit 1967. Ook de naam Non(nen)gans als bijnaam van de Brandgans verwijst naar een zwart-wit creatie.

De aanwezigheid van het Nonnetje in het Vogelmeer deed mij duiken in haar geschiedenis; sinds wanneer heet ze zo en wanneer duikt zij als zodanig op in de vogelliteratuur?

Vroegere vermeldingen van Nonnetje

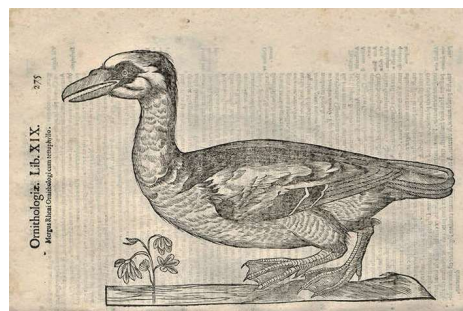
De natuurwetenschappelijke ontwikkeling in Holland in de eerste helft van de zestiende eeuw stond nog niet eens in de kinderschoenen; men doolde hier nog rond in de nadagen van de Middeleeuwen. Om dat in perspectief te plaatsen: in Leiden werd de eerste universiteit gesticht in 1575 terwijl die in het Italiaanse Bologna al sinds 1081 bestaat. In meerdere Europese landen werden tussen 1525 en 1550 al fanatiek planten verzameld en dieren geschoten, gedroogd, geprepa-

reerd en daarna beschreven. De enige systematiek was gebaseerd op fysieke overeenkomsten. In Engeland had je William Turner, in Frankrijk Pierre Belon, in Zwitserland Conrad Gessner en in Italië Ulisse Aldrovandi. Belon en Gessner publiceerden tegelijkertijd in 1555 hun eigen vogelencyclopedie, respectievelijk met de titels 'l'Histoire de la nature des oyseaux' en 'Avium natura'. Over de eerste later meer.

Gessner en Aldrovandi stonden in nauw contact met elkaar. Beiden waren homines universales en hadden als arts een drukke praktijk. Aldrovandi verzamelde tijdens zijn hoogleraarschap in Bologna een indrukwekkende hoeveelheid informatie die hij pas na zijn emeritaat en vlak voor zijn dood in 1605 publiceerde. Gessner ging aanzienlijk voortvarender te werk en maakte gebruik van de data van Aldrovandi. Bij de beschrijving van de vogelcategorie 'duikers' (mergi) begint hij met de Rhynduiker (*Mergus Rheni*) en plaatst daarbij de houtgravure die Aldrovandi door Cristoforo, een in Italië werkzame Duitser, heeft laten maken (afb. 2). De vogel heeft de zwart-wit tekening van een Nonnetje, maar niet bepaald het postuur, vooral de snavel is veel te fors (afb. 3). In de tekst die door Aldrovandi in het Latijn is geschreven staan enkele ongerijmdheden als ze van toepassing zouden moeten zijn op kenmerken van een Nonnetje. Zo meldt hij dat de vogel de grootste der zaagbekken is, de grootte heeft van een tamme eend, dat z'n poten ver naar achteren staan bij de staart en dat de vleugels zwart zijn. Kortom, meer een beschrijving die doet denken aan een 'zeeduiker'. Terloops merkt Aldrovandi op dat er mensen zijn die deze vogel 'Non' noemen. Gessner vond kennelijk ook dat het plaatje niet matchte met de karakteristieken van een Nonnetje en heeft enkele wijzigingen in de tekening aangebracht en onder andere het formaat van de snavel aangepast (afb. 4). In een latere uitgave van het vogelboek

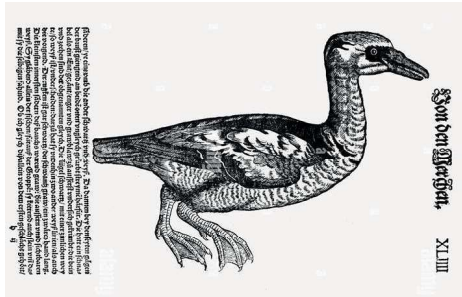

Afb. 2 HOUTSNEDE van de Rhynduiker die Aldrovandi door Cristoforo heeft laten maken.

Afb. 3 HOUTGRAVURE van de Rhynduiker in 'Avium Natura' van Aldrovandi uit 1555.

van Aldrovandi is de vogel met de hand 'ingekleurd', wat betekent dat de hele bovenzijde en de kop zwart zijn gemaakt (afb. 5). Desondanks blijft in de tekst gehandhaafd dat 'sommigen deze vogel Witte Non noemen'. Dat Aldrovandi kennelijk zelf ook een andere vogel voor ogen had dan een Nonnetje blijkt uit het feit dat hij in zijn eigen publicatie nog twee andere Nonnetjes afbeeldt. Het ene noemt hij '*Albellus aquaticus*' (waterwitje), het andere '*Mergus mustelaris*' (wezelkleurige duiker), terwijl beide overduidelijk het mannetje van het Nonnetje weergeven. Het curieuze is dat bij andere vogelkundigen in die tijd de beschrijving 'wezelkleurig' ook voorkomt, maar dat die dan betrekking heeft op het vrouwtje van het Nonnetje. Sterker nog, heden ten dage

Afb. 4 **GESSNER** heeft enkele wijzigingen in de afbeelding aangebracht en onder andere het formaat van de snavel aangepast.

wordt in Groot-Brittannië het vrouwtje van het Nonnetje nog steeds 'Weasel-coot' genoemd. In de tekst betreffende *M. mustel-laris* beschrijft Aldrovandi een vrouwtje, maar de invulling van de gravure is die van een mannetje.

Alleen al bij het beschrijven van de zaagbekken is er dus al sprake van twee foutief ingevulde gravures. Tot overmaat van verwarring heeft Aldrovandi ook nog een afbeelding van de '*Mergus glacialis*' voor ons in petto, onmiskenbaar van een vrouwelijk Nonnetje.

In 1657 verschijnt een nieuwe vogelencyclopedie van de hand van John Jonston, een Poolse arts met adellijke, Schotse wortels. Hij laat in Amsterdam zijn 'Historiae naturalis de Avibus' drukken. Drie jaar later komt er

Afb. 5 In een **LATERE UITGAVE** van het vogelboek van Aldrovandi is de vogel met de hand 'ingekleurd', wat betekent dat de hele bovenzijde en de kop zwart zijn gemaakt.

een Nederlandse versie op de markt die is verzorgd door ene M. Grausius, alweer een arts. De afbeeldingen in dit werk zijn van de hand van Matthaeus Merian, de vader van de ook in Nederland bekende Maria Sybille Merian die prachtige tekeningen heeft gemaakt van planten en insecten. In de categorie 'duikers' vermeldt Grausius als eerste de Rhijnduiker, '*door sommigen de witte Bagijn genoemd*'. Hier duikt de Bagijn, een rooms-katholieke pleegzuster, dit in tegenstelling tot een non die een kloosterzuster is, voor het eerst op. Op een anonieme miniatuur (afb. 6) uit een getijdenboek uit de Middeleeuwen is te zien dat die associatie verdedigbaar is. Op een van de pagina's met afbeeldingen staat onder de Rhijnduiker eerst die van een Grote Zaagbek en daar weer onder een adequate versie van een Nonnetje (*Albulus aquaticus*), duidelijk kleiner afgebeeld dan de Rhijnduiker (afb. 7). Aan deze laatste maakt Grausius geen woorden vuil, hij zet al z'n geld op de Rhijnduiker als bron van elke Non. Wel maakt hij gewag van de 'Yseend', die onmiskenbaar het vrouwtje van het Nonnetje verbeeldt (afb. 7 links, tweede van onder), naar analogie van de '*Mergus glacialis*' van Aldrovandi.

Introductie binomiale nomenclatuur

In 1735 verscheen de eerste versie van het levenswerk van Carolus Linnaeus, een Zweedse natuurhistoricus (en arts): 'Systema naturae'. Daarin ordent hij alle dan bekende organismen op basis van de binomiale nomenclatuur, bestaand uit een geslachtsnaam en een soortnaam. Voor het Nonnetje betekende dat: *Mergus albellus*.

De in Hoorn geboren Maarten Houttyun, natuuronderzoeker (en arts) gaf, 'volgens het samenspel van de heer Linnaeus', tussen 1761 en 1773 een 37-delig boekwerk uit met de (door mij afgekorte) titel 'Natuurlyke historie'. In tegenstelling tot Linnaeus introduceert hij geen vijf maar acht verschillende

Afb. 8 **MAN NONNETJE** Foto: Sjek Venhuis

Samenvattend

Een begrijpelijk notoir gebrek aan ornithologische kennis speelt vogelkundigen eeuwenlang parten, omdat zij bijvoorbeeld bij eendachtigen moeite hebben onderscheid te maken tussen de seksen en de overgangskleden. Bovendien zorgt een Babylonische spraakverwarring met betrekking tot naamgeving er voor dat sommige namen onterecht gekoppeld blijven aan sommige soorten. Dat heeft tot gevolg dat sinds 1555 de 'Rhijnduiker/eend' als een soort prototype model staat voor het Nonnetje, terwijl die dat niet blijkt te zijn.

Eind twintigste eeuw ontstond in Nederland de behoefte om voor boeken en tijdschriften over vogels meer uniformiteit aan te brengen in de naamgeving. Zo werden het Goudhaantje en het Winterkoninkje van hun laatste lettergreep beroofd. Het Nonnetje ontsprong de dans omdat 'Non' wel erg kort en ontkennend klinkt. Was het niet dienstig geweest als de bedenkers van toen te rade waren gegaan bij hun voorgangers en de naam 'Witte Non' hadden geherintrodu-

ceerd, of 'Bagijn', wat mij betreft 'Bagijntje', want het is best een heel klein zaagbekje.

Naschrift: per 25 februari 2025 is de vogel nog steeds aanwezig op het Vogelmeer, soms vergezeld van een 2e vrouwelijk exemplaar.

Bronvermelding

- Aldrovandi, U., 1599, *Ornithologiae hoc est De Avibus historiae*, Bologna
- Belon, P., 1555, *L'histoire de la nature des oyseaux*, Paris
- Gessner, C., 1555, *Historia animalium, liber IV*, Zurich
- Houttuyn, M., 1763, *natuurlyke Historie, Vervolg der Vogelen*, Amsterdam
- Jonston, J., 1660, *Beschrijving van de natuur der Vogelen, neffens haar beeldenissen in koper gesneden*, Amsterdam
- Linnaeus, C., 1735, eerste druk van *Systema naturae*, Stockholm
- Nozeman en Sepp, 1806, *Nederlandsche vogelen*, Amsterdam